

locum congregentur, muro (1) denique, id quod saepe iam dixi, secernantur a nobis; desinant insidiari domi suae consuli, circumstare tribunal praetoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos (2) et faces ad inflammandam urbem comparare; sit denique inscriptum in fronte uniuscuiusque, quid de republica sentiat (3). Polliceor hoc vobis, P. C., tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus rom. virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinae profectioe omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis.

Hisce ominibus, Catilina, cum summa reipublicae salute et cum tua peste ac pernicie, cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque iunxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu, Iupiter, qui iisdem, quibus haec urbs, auspiciis a Romulo es constitutus (4); quem Statorem huius urbis atque imperii vere nominamus: hunc et huius socios a tuis aris, ceterisque templis, a tectis urbis ac moenibus, a vita fortunisque civium omnium arcebis: et omnes inimicos honorum, hostes patriae, latrones Italiae, scelerum foedere inter se ac nefaria societate coniunctos, aeternis suppliciis vivos, mortuosque mactabis.

(1) Moenibus urbis.

(2) Incutere ignes sparto et pice conflatos.

(3) Aut hostem se, aut defen-

sorem reipublicae profiteatur.

(4) Per quem stat haec urbs. V. Liv. lib. 1.

ORATIO

PRO

LEGE MANILIA

ARGUMENTUM

Bellum contra Mithridatem et Tigranem, alterum Ponti, alterum Armeniae regem, gesserat populus romanus per Syllam primo, deinde per Lucillum, quorum neuter eos debellaverat. Imo duo illi reges, relictis viribus, dum Romani bello piratico distinerentur, rem romanam in Asia foede labefactarant. Itaque Manilius, tribunus plebis legem promulgavit, qua rogabat, uti omnes populi romani copiae, quotquot essent extra Italiam, uni Pompeio, qui bellum piraticum recens confecerat, ad bellum cum Mithridate et Tigrae gerendum committerentur. Quae potestas cum tanta esset, quantam nemo adhuc in republica obtinuerat, multi viri consulares, praesertim vero Q. Hortensius et Q. Catullus, quominus ferretur haec lex, repugnabant.

Quaestio est Generis Deliberativi:

Ferenda ne, an rescindenda Lex Manilia, seu an Pompeius bello Asiatico praeficiendus.

ORATIONIS PARTES SUNT

Exordium, Narratio, Partitio, Confirmatio,
Confutatio, Peroratio.

EXORDIUM

Ad captandam populi benevolentiam Cicero causas affert, cur nunc primum e rostris dicat, num. 1: populo ob collatam sibi praeturam gratias agit, num. 2: sibi iucundum esse de laudibus Pompeii dicere affirmat, num. 3.

- 1 Quamquam mihi semper frequens conspectus vester multo iucundissimus; hic autem locus (1), ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites; tamen hoc aditu laudis (2), qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea me voluntas, sed meae vitae rationes ab ineunte aetate susceptae, prohibuerunt. Nam, quum antea per aetatem nondum huius auctoritatem loci contingere auderem; statueremque, nihil huc, nisi perfectum ingenio, elaboratum industria, afferri oportere: omne meum temporum amicorum temporibus (3) transmittendum putavi. Ita neque hic locus vacuus unquam fuit ab iis, qui vestram causam defenderent, et meus labor, in priva-

(1) E rostris dicebat.

(2) Ab hac gloria dicendi apud vos.

(3) Necessitatibus amicorum tri-

buendum.

torum periculis, caste, integreque versatus, ex vestro iudicio fructum est amplissimum consecutus. Nam quum, propter dilationem comitiorum, ter praetor primus centuriis cunctis renunciatus sum, facile intellexi, Quirites, et quid de me iudicaretis, et quid aliis praescriberetis. Nunc quum et auctoritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandis esse voluistis; et ad agendum facultatis tantum quantum homini vigilanti ex forensi usu prope quotidiana dicendi exercitatio potuit afferre: certe, et, si quid auctoritatis in me est, ea apud eos utar, qui eam mihi dederunt: et si quid etiam dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, qui ei quoque rei fructum suo iudicio tribuendum esse censuerunt. Atque illud in primis mihi laetandum iure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi, causa talis oblata est, in qua oratio nemini deesse potest. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiaeque virtute: huius autem orationis difficilior est exitus, quam principium invenire; ita non mihi tam copia, quam modus in dicendo quaerendus est.

NARRATIO

Paucis attingit pericula huius belli, discessum Luculli ex Asia, necessitatem, ut Pompeius eo proficiscatur.

Atque, ut inde oratio mea proficiscatur, unde haec omnis causa ducitur: bellum grave et periculosum vestris vectigalibus atque sociis a duobus potentissimis regibus inferitur, Mithridate et Tigrae; quorum alter relictus (1), alter lacessitus (2), occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitratur. Equitibus romanis, honestissimis viris, afferuntur ex Asia quoti-

(1) Non debellatus.

(2) Traiecto a Lucullo in eius fines exercitu.

die literae, quorum magnae res (1) aguntur, in vestris vectigalibus exercendis (2) occupatae: qui ad me, pro necessitudine, quae mihi est cum illo ordine, causam reipublicae, periculaque rerum suarum detulerunt: Bithyniae (3), quae nunc vestra provincia est, vicos exustos esse complures: regnum Ariobarzanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate: Lucullum, magnis rebus gestis, ab eo bello discedere: huic (4) qui successerit, non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum: unum (5) ab omnibus sociis et civibus ad id bellum imperatorem deposci atque expeti: eundem hunc unum ab hostibus metui, praeterea neminem.

PARTITIO

Disertis verbis tria proponit. 1. Bellum esse necessarium. 2. Bellum esse periculosum. 5. Pompeium imperatorem esse deligendum.

Causa quae sit, videtis: nunc quid agendum sit, considerate. Primum mihi videtur de genere belli: deinde de magnitudine: tum de imperatore deligendo esse dicendum.

CONFIRMATIONIS PRIMA PARS

Bellum esse necessarium.

Illud bellum est omnino necessarium, in quo agitur gloria P. R., salus sociorum, utilitas vectigalium, res familiaris multorum civium. At in hoc bello agitur gloria populi romani, quia Quirites exemplo maiorum suorum debent ulcisci tot acceptas a Mithridate et Tigrae iniurias, num. 1: agitur salus sociorum ob

(1) Facultates.

(2) Cum iis praesint, aut ea conduxerint.

(5) Res gestas a Mithridate et Tigrae in Romanos, et ab ro-

manis imperatoribus in illos, vide apud Appianum Alexandr. in lib. de Bell. Mithrid.

(4) Acilium Glabronem.

(5) Pompeium.

periculum regis Ariobarzanis, et aliarum in Asia civitatum, num. 2: agitur utilitas vectigalium, quia vel minimo belli rumore, omnia Asiae vectigalia desiciunt, num. 5: agitur res familiaris multorum civium, qui negotiantur in Asia, et illic fortunas suas collocarunt, num. 4.

Genus est belli eiusmodi, quod maxime vestros animos excitare atque inflammare ad studium persequendi debeat; in quo agitur populi R. gloria, quae vobis a maioribus, cum magna in rebus omnibus, tum summa in re militari tradita est; agitur salus sociorum atque amicorum, pro qua multa maiores vestri magna et gravia bella gesserunt; aguntur certissima populi R. vectigalia et maxima: quibus amissis, et pacis ornamenta et subsidia belli requiretis: aguntur bona multorum civium, quibus est et a vobis et a moderatoribus reipublicae consulendum. Et quoniam semper appetentes gloriae praeter ceteras gentes, atque avidi laudis fuistis, delenda est vobis illa macula, Mithridatico bello superiore suscepta, quae penitus iam insedit atque inveteravit in populi R. nomine: quod is (1), qui uno die, tota Asia, tot in civitatibus, uno nuncio, atque una literarum significatione cives R. necandos (2) trucidandosque denotavit, non modo adhuc poenam nullam, suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore annum iam tertium et vicesimum regnat, et ita regnat, ut se non Ponto, neque Cappadociae latebris occultare velit, sed emergere e patrio regno, atque in vestris vectigalibus, hoc est, in Asiae luce versari. Etenim adhuc ita vestri cum illo rege contenderunt, imperatores, ut ab illo insignia victoriae (3), non victoriam reportarent. Triumphavit L. Sylla, triumphavit L. Murena de Mithridate, duo fortissimi viri et summi imperatores; sed ita triumphava-

(1) Mithridates.

(2) Octoginta millia fuerunt occisa.

(3) Pompam triumphi.

runt, ut ille pulsus superatusque regnaret. Verumtamen illis imperatoribus laus est tribuenda, quod egerunt: venia danda, quod reliquerunt: propterea quod ab eo bello Syllam in Italiam respublica (1), Murenam Sylla revocavit. Mithridates autem omne reliquum tempus non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparationem novi contulit: qui posteaquam maximas aedificasset, ornassetque classes, exercitusque permagnos, quibuscumque ex gentibus potuisset, comparasset, et se Bosphoranis (2), finitimis suis, bellum inferre simulasset: usque in Hispaniam legatos et literas misit ad eos duces (3), quibuscum tum bellum gerebamus: ut, quum duobus in locis disiunctissimis maximeque diversis, uno consilio a binis hostium copiis bellum terra marique gereretur, vos ancipiti contentione districti de imperio (4) diricaretis. Sed tamen alterius partis periculum (Sertorianae atque Hispaniensis), quae multo plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio ac singulari virtute depulsum est: in altera parte ita res a (5) L. Lucullo, summo viro, est administrata, ut initia illa gestarum rerum, magna atque praeclara, non felicitati eius, sed virtuti: haec autem extrema, quae nuper acciderunt, non culpae, sed fortunae tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, et ita dicam, Quirites, ut neque vera laus ei detracta oratione nostra, neque falsa afficta esse videatur. De vestri imperii dignitate atque gloria, quoniam is est exorsus orationis meae, videte, quem vobis animum suscipiendum putetis. Maiores vestri saepe, mercatoribus ac naviculariis iniuriosius tractatis, bella gesserunt: vos tot civium R. millibus, uno nuncio atque uno tempore necatis, quol tandem animo esse debetis? Legati quod erant appel-

(1) A Cinna et Mario vexata.

(2) Populis Bosphori Thracii.

(3) Sertorium et socios.

(4) De summa rei.

(5) Pompeium cum Lucullo calide comparat: hunc ultimum ad vitandam invidiam excusat. V. bellum Sertorianum in Floro.

lati superbius, Corinthum patres vestri, totius Graeciae lumen, exstinctam esse voluerunt: vos eum regem inultum esse patiemini, qui legatum populi R. consularem (1), vinculis ac verberibus, atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem civium R. imminutam non tulerunt; vos vitam ereptam negligetis? Ius legationis verbo violatum illi persecuti sunt: vos legatum populi R., omni supplicio interfectum, inultum relinquetis? Videte, ne, ut illis pulcherrimum fuit, tantam vobis imperii gloriam relinquere; sic vobis turpissimum sit, illud quod accepistis, tueri et conservare non posse. Quid, quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur? Regno expulsus est Ariobarzanes rex, socius populi R. 2 atque amicus: imminet duo reges totius Asiae, non solum vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis: civitates autem omnes, cuncta Asia atque Graecia vestrum auxilium exspectare, propter periculi magnitudinem, coguntur: imperatorem a vobis certe deponere, cum praesertim vos alium miseritis, neque audent, neque se id facere summo sine periculo (2) posse arbitrantur. Vident et sentiunt hoc idem, quod et vos, unum virum esse, in quo summa sint omnia, et eum prope esse (quo etiam carent aegrius), cuius adventu ipso atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt ac retardatos. Hi vos, quoniam libere loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque, sicut ceterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis; atque hoc etiam magis quam ceteros, quod eiusmodi in provinciam homines cum imperio mittimus, ut etiamsi ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbes sociorum non multum ab hostili expugnatione differant. Hunc audiebant.

(1) M. Atilium, aut M. Aquilium.

(2) Ne offendant forte Glabrio nem pro Pompeio missum.

antea, nunc praesentem vident (1), tanta temperantia, tanta mansuetudine, tanta humanitate, ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoratur. Quare, si propter socios, nulla ipsi iniuria lacessiti, maiores vestri cum Antiocho, cum Philippo, cum Aetolis, cum Poenis bella gesserunt: quanto vos studio convenit, iniuriis provocatos, sociorum salutem una cum imperii vestri dignitate defendere; praesertim cum de vestris maximis vectigalibus agatur? Nam ceterarum provinciarum vectigalia, Quirites, tanta (2) sunt, ut his ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse possimus: Asia vero tam opima est et fertilis, ut et ubertate agrorum, et varietate fructuum, et magnitudine pastionis, et multitudine earum rerum, quae exportantur, facile omnibus terris antecellat. Itaque haec vobis provincia, Quirites, si et belli utilitatem et pacis dignitatem sustinere vultis, non modo a calamitate, sed etiam a metu calamitatis est defendenda. Nam ceteris in rebus, quum venit calamitas, tum detrimentum accipitur; at in vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam metus ipse affert calamitatem. Nam quum hostium copiae non longe absunt, etiamsi irruptio facta nulla sit, tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum navigatio conquiescit: ita neque ex portu, neque ex decumis, neque ex scriptura (3) vectigal conservari potest: quare saepe totius anni fructus uno rumore periculi atque uno belli terrore, amittitur. Quo tandem animo esse existimatis aut eos, qui vectigalia nobis pensitant, aut eos, qui exercent (4) atque exigunt, quum duo reges cum maximis copiis prope adsint? quum una excursio equitatus perbrevis tempore totius anni vectigal auferre possit? quum publicani familias (5) maximas, quas in

(1) In Cilicia ubi confecerat bellum piraticum.

(2) Tam exigua.

(5) Ex locatione pascuorum scripta in tabulis.

(4) Curam illorum habent.

(3) Famulos plurimos.

salinis habent, quas in agris, quas in portubus atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? Putatis ne vos illis rebus frui posse, nisi eos, qui vobis fructuosi sunt, conservaveritis, non solum, ut antea dixi, calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos? Ac ne illud quidem vobis negligendum est, quod mihi ego extremum proposueram, quum essem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium R. pertinet: quorum vobis, pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam et publicani, homines et honestissimi et ornatissimi, suas rationes (1) et copias in illam provinciam contulerunt, quorum ipsorum per se res et fortunae curae vobis esse debent. Etenim si vectigalia nervos esse reipublicae semper duximus; eum certe ordinem (2), qui exercet illa, firmamentum ceterorum ordinum recte esse dicemus. Deinde ceteris ex ordinibus homines gnavi et industrii partim in Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere debetis: partim suas et suorum in ea provincia pecunias magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis vestrae, magnum eorum civium numerum calamitate prohibere: sapientiae videre, multorum civium calamitatem a republica seiunctam esse non posse. Etenim illud primum parvi refert, vos publicanis amissa vectigalia postea victoria recuperare; neque enim iisdem redimendi (3) facultas erit, propter calamitatem, neque aliis voluntas propter timorem. Deinde, quod nos eadem Asia atque idem iste Mithridates initio belli asiatici docuit; id certe calamitate docti memoria retinere debemus. Nam tum quum in Asia res magnas permulti amiserunt, scimus Romae, solutione impedita, fidem concidisse (4). Non enim possunt una in civitate multi rem atque fortunas amittere, ut non plures secum in eandem calamitatem

(1) Fortunas et facultates.

(2) Equestrem.

(3) Conducenti (di appartare).

(4) Multos, cum solvendo non essent, fidem violasse pactorum non solvendo foenora.

trahant. A quo periculo prohibete rempublicam, et mihi credite, id quod ipsi videtis: haec fides atque haec ratio pecuniarum, quae Romae, quae in foro versatur, implicata est cum illis pecuniis asiaticis et cohaeret. Ruere illa non possunt, ut haec non eodem labefacta motu concidant. Quare videte, num dubitandum vobis sit, omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunae plurimorum civium cum republica defenduntur.

CONFIRMATIONIS PARS SECUNDA

Bellum esse periculosum.

Quia geritur a duobus potentissimis regibus, qui Lucullum vicerunt, num. 1: a variis simul concitatis nationibus, num. 2: et contra novum exercitum et imperatorem romanum, veteri exercitu deleto, et revocato Lucullo, num. 3.

1 Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest enim hoc dici: belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum, non esse ita magnum, ut pertimescendum. In quo maxime laborandum est, ne forte a vobis, quae diligentissime providenda sunt, contemta esse videantur. Atque, ut omnes intelligant, me L. Lucullo tantum impertiri laudis, quantum forti viro et sapientissimo homini, et magno imperatori debeatur, dico, eius adventu maximas Mithridatis copias, omnibus rebus ornatas atque instructas, esse deletas, urbemque Asiae clarissimam, nobisque amicissimam Cyzicenorū, obsessam ab ipso rege maxima multitudine et oppugnatam vehementissime, L. Luculli virtute, assiduitate, consilio, summis obsidionis periculis liberatam: ab eodem imperatore classem magnam et ornatam, quae ducibus Sertorianis ad Italiam studio inflammato (1) raperetur, superatam

(1) Odio maxime.

esse atque depressam: magnas hostium praeterea copias multis proeliis esse deletas: patefactumque nostris legionibus esse Pontum, qui ante populo R. ex omni aditu clausus esset: Sinopem, atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia regis, omnibus rebus ornata atque referta, ceterasque urbes Ponti et Cappadociae permultas, uno aditu atque adventu esse captas; regem spoliatum regno patrio-atque avito, ad alios se reges (1) atque alias gentes supplicem contulisse: atque haec omnia, salvis populi R. sociis, atque integris vectigalibus, esse gesta. Satis opinor hoc esse laudis; atque ita, Quirites, ut hoc vos intelligatis, a nullo istorum, qui huic obtrecent legi atque causae, L. Lucullum similiter ex hoc loco esse laudatum. Requiretur fortasse nunc, quemadmodum, quum haec ita sint, reliquum possit esse magnum bellum. Cognoscite, Quirites: non enim sine causa quaeri videtur. Primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam profugisse dicitur: quam praedicant in fuga fratris sui membra in iis locis, qua se pareus persequeretur, dissipavisse, ut eorum collectio dispersorum, moerorque patrius celeritatem persequendi retardaret. Sic Mithridates fugiens, maximam vim auri atque argenti, pulcherrimarumque rerum omnium, quas et a maioribus acceperat, et ipse bello superiore ex tota Asia direptas, in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit. Haec dum nostri colligunt omnia diligentius, rex ipse e manibus effugit. Ita illum (2) in persequendi studio moeror, hos (3) laetitia retardavit. Hunc in illo timore et fuga Tigranes, rex armenius, 2 excepit, diffidentemque rebus suis confirmavit, et afflictum erexit, perditumque recreavit. Cuius in regnum posteaquam L. Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatae sunt. Erat enim metus iniectus iis nationibus, quas

(1) Tigranem et Parthos.

(5) Romanos.

(2) Aeetam, Medae patrem.

nunquam populus R. neque lacessendas bello, neque tentandas putavit: erat etiam alia gravis atque vehemens opinio, quae per animos gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi et religiosissimi (1) diripiendi causa in eas oras nostrum exercitum esse adductum. Ita nationes multae atque magnae novo quodam terrore ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, etsi urbem (2) ex Tigranis regno ceperat, et proeliis usus erat secundis, tamen nimia longinquitate locorum ac desiderio suorum commovebatur. Hic iam plura non dicam (3): fuit enim illud extremum, ut ex iis locis a militibus nostris reditus magis maturus, quam processus longior quaereretur. Mithridates autem et suam manum iam confirmarat, et eorum, qui se ex eius regno collegerant, et magnis adventitiis multorum regum et nationum copiis iuvabatur. Hoc iam fere sic fieri solere accepimus, ut regum afflictæ fortunæ facile multorum opes alliciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt, aut vivunt in regno, quod regale iis nomen, magnum et sanctum esse videatur. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis nunquam est ausus optare. Nam cum se in regnum recepisset suum, non fuit eo contentus, quod ei præter spem acciderat, ut illam, posteaquam pulsus erat, terram unquam attingeret: sed in exercitum vestrum, clarum atque victorem, impetum fecit. Sinite hoc loco, Quirites (sicut poëtae solent, qui res romanas scribunt) præterire me nostram calamitatem: quae tanta fuit (4), ut eam ad aures L. Luculli non ex proelio nuncius, sed ex sermone rumor afferret. Hic in ipso illo malo, gravissimaque belli offensione, L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte iis incommodis mederi fortasse potuisset, ve-

(1) Bellonae sacri in Ponto, quod a Murena spoliatum fuit.

(2) Tigranocertam, a Tigra-
ne conditam.

(3) De Luculli superbia et avaritia V. Plutarchum.

(4) Caesis septem Romanorum millibus.

stro iussu coactus, quod imperii diuturnitati modum statuendum veteri exemplo putavistis, partem militum, qui iam stipendiis confectis (1) erant, dimisit, partem Glabroni tradidit. Multa prætereo consulto: sed ea vos coniectura perspicitis. Quantum illud bellum futurum putatis, quod coniungant reges potentissimi, renovent agitatae nationes, suscipiant integrae gentes, novus imperator vester accipiat, vetere expulso exercitu? Satis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum esset genere ipso necessarium, magnitudine periculosum.

CONFIRMATIONIS TERTIA PARS

Pompeium imperatorem esse deligendum.

Summus imperator debet habere scientiam rei militaris, morum probitatem, auctoritatem, felicitatem, num. 1: at Pompeius habet scientiam rei militaris, nam et multa in Italia, in Sicilia, in Africa, in Hispania fortiter gessit, et bellum piraticum confecit, num. 2: morum probitatem, temperantiam, aliasque virtutes, num. 3: auctoritatem, quam ostendit in bello piratico, num. 4: felicitatem, qua ceteros imperatores superavit, num. 5.

Restat, ut de imperatore ad id bellum deligendo ac tantis rebus praeficiendo, dicendum esse videatur.

Utinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis, ut haec vobis delibatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello praeficiendum putaretis! Nunc vero cum sit unus Cn. Pompeius, qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superavit: quae res est, quae cuiusquam animum in hac causa dubium facere possit? Ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor

(1) Emeriti post decem annos.

has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior unquam aut fuit aut esse debuit? qui e ludo (1) atque pueritiae disciplina, bello maximo (2) atque acerrimis hostibus, ad patris (3) exercitum, atque in militiae disciplinam profectus est? qui extrema pueritia (4) miles fuit summi imperatoris (5), ineunte adolescentia maximi ipse exercitus imperator (6) qui saepius cum hoste confligit, quam quisquam cum inimico concertavit? plura bella gessit, quam ceteri legerunt? plures provincias confecit, quam alii concupiverunt? cuius adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis praeceptis, sed suis imperiis (7), non offensionibus (8) belli, sed victoriis, non stipendiis (9), sed triumphis est erudita? Quod denique genus belli esse potest, in quo illum non exercuerit fortuna reipublicae? Civile (10), Africanum (11), Transalpinum (12), Hispaniense (13), mixtum ex civitatibus atque ex belliosissimis nationibus (14) servile, navale (15), varia et diversa genera et bellorum et hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant, in usu militari positam, quae huius viri scientiam fugere possit.

Iam vero virtuti Cn. Pompeii quae potest par oratio inveniri? quid est, quod quisquam aut dignum illo, aut vobis novum, aut cuiquam inauditum possit afferre? Neque enim illae sunt solae virtutes imperatoriae, quae vulgo existimantur, labor in negotiis, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in confi-

(1) Literario (dalla scuola).

(2) Contra Cinna.

(3) Pompeii Strabonis.

(4) Quae perdurabat usque ad annum XVII.

(5) Scil. Syllae.

(6) Tribus praefuit legionibus sub Sylla.

(7) Usu et experientia.

(8) Periculis.

(9) Militaribus expeditionibus.

(10) Cum Cinna.

(11) Cum Domitio.

(12) Cum Gallis.

(13) Cum Sertorio.

(14) Ex servis atque ergastulis tantus militum numerus fuerat conflatus, ut LX millia numerarentur.

(15) Cum piratis.

ciendo, consilium in providendo; quae tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus aut audivimus, non fuerunt. Testis est Italia, quam ille ipse victor, L. Sylla, huius virtutis et consilio confessus est liberatam: testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis, non terrore belli, sed celeritate consilii, explicavit (1): testis est Africa, quae magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit: testis est Gallia, per quam legionibus nostris in Hispaniam iter, Gallorum internectione, patefactum est: testis est Hispania, quae saepissime plurimos hostes ab hoc superatos prostratosque conspexit: testis est iterum et saepius Italia, quae, quum servili bello tetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit: quod bellum expectatione Pompeii attenuatum atque immunitum est, adventu sublatum ac sepultum: testes vero iam omnes orae, atque omnes exterae gentes ac nationes; denique maria omnia tum universa, tum in singulis omnes sinus atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos aut tam firmum habuit praesidium, ut tutus esset, aut tam fuit abditus, ut lateret? Quis navigavit, qui non se aut mortis, aut servitutis periculo committeret, cum aut hieme, aut referto praedonum mari navigaretur? Hoc tantum bellum (2), tam turpe, tam vetus (3), tam late divisum atque dispersum, quis unquam arbitraretur (4) aut ab omnibus imperatoribus uno anno, aut omnibus annis ab uno imperatore confici posse? Quam provinciam tenuistis a praedonibus liberam per hosce an-

(1) Liberavit.

(2) Cilices, Romanis bello mithridatico distentis, ipso hortante Mithridate, piraticam exercentes totum Mediterraneum mare infestum habuere.

(3) Inveteratum per XV annos.

(4) Caveant oratoriae disciplinae candidati, ne huiusmodi an-

tithetis, aliisque id genus argutiolis nimium indulgeant. Haec enim si rariora, et scriptori nihil ferme sentienti exciderint, quandam ex novitate commendationem nanciscuntur. Frequentata aut longius accessita frigent, ac fastidiose ab intelligentis iudicium viris repudiantur. *Th. Vall.*